

Tone Ferenc

OKUPACIJSKA CIVILNA UPRAVA NA SLOVENSKEM IN NJENO GRADIVO

Tudi za pravilno pojmovanje bistva okupacijske civilne uprave na Slovenskem v letih 1941—1945 je treba poznati nekaj temeljnih značilnosti fašistične okupacije Slovenije spomladi 1941.

Prva temeljna značilnost fašistične okupacije Slovenije spomladi 1941 je *popolno razkosanje slovenskega narodnega ozemlja*, kar je izraz križanja imperialističnih interesov sosednjih držav, tj. Nemčije, Italije in Madžarske, ki so izvirali že iz 19. stoletja. Potem ko je Hitler v začetku aprila 1941 določil, kaj dobi vsak okupator, ki je že prej zasedel kakšen slovenski predel, je bilo slovensko narodno ozemlje razkosano tako, kot ozemlje redkokaterega ali morda nobenega naroda v Evropi. Spadalo je namreč v enajst ali celo dvanajst pokrajinskih upravnih enot. Čeprav noben okupator — niti nemški — ni bil povsem zadovoljen s tistim, kar je dobil in si je zato prizadeval, da bi dobil več, je vsak hitel ograditi na novo pridobljeni del s pravo državno mejo.

Druga temeljna značilnost fašistične okupacije Slovenije je *aneksionizem*, saj si je vsak okupator prizadeval, da bi zasedene slovenske predele čimprej priključil svoji državi in jih popolnoma vključil v svoj družbeni red. Italijanski okupator je zasedeno slovensko ozemlje priključil Kraljevini Italiji že 3. maja 1941 in madžarski k Madžarski 16. decembra 1941. Nemški okupator je zasedene slovenske predele nameraval formalnopravno priključiti nemškemu rajhu že 1. oktobra 1941, vendar je priključitev iz personalnih razlogov (čakanje na prihod novega pokrajinskega vodje NSDAP in državnega namestnika za Koroško) odložil na 1. november 1941 in še na 1. januar 1942, dokler mu tega ni onemogočil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda pod vodstvom KPS. Je pa nemški okupator nato razširjal pravne predpise, ki so že veljali v Nemčiji ali zasedeni Avstriji, tudi na zasedene slovenske predele.

Tretja temeljna značilnost fašistične okupacije Slovenije je *raznarodovanje*. Vsi trije okupatorji so nameravali slej ko prej uničiti slovenski narod kot etnično enoto in so ga podvrgli raznarodovanju. Razlikovali so se le glede časa, v katerem naj bi to opravili, in glede načina, s katerim bi to dosegli. Nemški okupator je za uničenje slovenskega naroda predvidel krajši rok kot za ostale narode v okupirani Evropi in je za to uporabljal najostrejša sredstva, tj. množično izganjanje Slovencev, množično naseljevanje Nemcev na slovenski zemlji in hitro ter popolno ponemčenje tistih ljudi, ki bi naj še vsaj za nekaj časa ostali doma. Italijanski okupator je bil iz prestižnih razlogov pri raznarodovanju Slovencev previdnejši in tudi premetenejši; svoj namen je nameraval doseči postopoma prek dvojezičnosti in fašizacije mladine; pripravljene pa je imel

tudi podobne raznarodovalne ukrepe kot nemški. Madžarski okupator je pri raznarodovanju uporabljal skoraj podobne ukrepe kot nemški. Tudi on je izganjal zelo zavedne Slovence, zatiral slovenski jezik itd.

Nikakor pa to niso bili edini nameni in cilji fašističnih okupatorjev na Slovenskem, saj jim je šlo, npr. tudi za izrabljanje človeških in gmotnih zmogljivosti zasedenih slovenskih predelov. Pri tem je imel več možnosti vsekakor nemški okupator, saj je dobil bogatejše in gospodarsko razvitejše predele.

Uresničevanje temeljnih namenov in ciljev okupacije na Slovenskem je bila predvsem naloga civilne uprave, ki je imela za to na voljo tudi svoje oborožene izvršilne organe, tj. policijo in orožništvo. Vendar nas v tem članku zanimata predvsem vzpostavitev in organizacija civilne uprave vseh treh okupatorjev, medtem ko bo treba njene izvršilne organe predstaviti posebej.¹

¹ Ta članek je precej širša inačica istoimenskega poročila, ki sem ga imel na arhivskem posvetovanju v Radencih 27. septembra 1979 in objavil v reviji Arhivi, II/1979, št. 1—2, Ljubljana 1979, str. 47—51. Pri pisanju sem uporabljal predvsem izsledke tehle razprav in pripomočke:

1. Metod Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis 1952—1953 (Kosov zbornik), str. 733—767. — Tone Ferenc: Le système d'occupation nazis en Slovénie. Les systèmes d'occupation en Yougoslavie. Belgrade 1963, str. 47—133. — Isti: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968. — 4. Isti: Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV/1974, št. 1—2, str. 157—202. — 5. Isti: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945 — Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945. Maribor 1980. — 6. Hubert Schara: K osvetlitvi nekaterih vprašanj o nacistični okupacijski politiki na zasedenih področjih Štajerske in Gorenjske. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII/1971—1972, št. 1—2, str. 239—263. — 7. Isti: Urejanje fonda političnega komisarja in deželnega svetnika za okrožje Celje. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII/1971—1972, št. 1—2, str. 379—393. — 8. Ivo Juvančič: Italijanski okupator v Ljubljani 1941—1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III/1962, št. 1, str. 63—143. — 9. Nada Kobal: Sistem italijanske okupacijske oblasti v Ljubljanski pokrajini od 1941 do 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, X/1970, št. 1—2, str. 319—328. — 10. Karl Stuhlpfarrer: Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland«. 1943—1945. Wien 1969. — 11. Ivo Orešnik: Prekmurje v NOB. Diplomaska naloga na PA Maribor, rkp. v Muzeju narodne osvoboditve Maribor. — 12. Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana 1965. — 13. Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS. Ljubljana 1960. — 14. Tone Ferenc: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I/1960, št. 1, str. 329—349. — 15. Taschenbuch für Verwaltungsbeamte 1941. Berlin 1941. — 16. Taschenbuch für Verwaltungsbeamte 1943. Berlin 1943. — 17. Annuario ordinamenti e gerarchie d'Italia. Milano 1941—XIX.

Poleg tega sem uporabljal podatke iz različnih arhivskih in časopisnih virov, iz uradnih listov okupacijskih uradov na Slovenskem itd. Pri tem so mi pomagali tudi delavci iz arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Muzeja narodne osvoboditve Maribor, Zgodovinskega arhiva Ljubljana in Arhiva SRS. Vsem se za to toplo zahvaljujem.

A. PREGLED UPRAVE

I. NEMŠKA CIVILNA UPRAVA NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM, GORENJSKEM
IN V MEŽIŠKI DOLINI

1. Oblikovanje začasnih pokrajinskih upravnih enot

Med vsemi tremi okupatorji je nemški okupator najbolj pohitel z uvedbo svoje civilne uprave v zasedenih slovenskih predelih. Te predele so organizirali v dve *začasni* upravni enoti, in to Spodnjo Štajersko ter Gorenjsko z Mežiško dolino. Medtem ko je nova državna meja med nemškim rajhom in t. i. Neodvisno državo Hrvaško (po državni pogodbi z dne 13. 5. 1941) tekla večinoma po slovensko-hrvaški narodni meji ali po dotedanji meji med dravsko in hrvaško banovino, pa je nova državna meja med Italijo in Nemčijo od Žirov do Bregane, ki jo je določil Hitler sam (državna pogodba 8. 7. 1941), živo zarezala v slovensko narodno ozemlje. Ni upoštevala niti dotedanjih okrajnih niti občinskih meja.

V okupatorjevo upravno enoto *Spodnja Štajerska* (Untersteiermark), ki so jo nekateri nacisti imenovali tudi »Južna Štajerska« (Südsteiermark), je prišlo 11 celih dotedanjih jugoslovanskih okrajev (Ljutomer, Ptuj, Maribor levi breg, Maribor desni breg, Slovenske Konjice, Slovenj Gradec, Celje, Gornji grad, Šmarje pri Jelšah, Laško in Brežice), približno polovica dveh okrajev (Krško in Dravograd), od katerih je bilo eno središče (Krško) v Spodnji Štajerski, in zelo majhen del dveh drugih okrajev (Litija in Kamnik). V novo upravno tvorbo so zgodaj vključili tudi nekaj vasi okraja Murska Sobota (Fikšinci, Ocinje, Kramarovci in Serdica), odpadli pa sta dve občini okraja Ljutomer (Razkrižje in Štrigova). Spodnja Štajerska je zajela 189 občin (od 394 občin v bivši dravski banovini) in je imela 6782,12 km² površine, na kateri je leta 1931 živel 568 215 prebivalcev; okupatorjevo štetje 29. 11. 1942 jih je ugotovilo 531 610 (po izgonu več kot 55 000 Slovencev), vendar brez izselitvenega območja ob Savi in Sotli.

Okupatorjeva upravna tvorba *Gorenjska z Mežiško dolino*, ki so jo uradno pravilno imenovali »zasedena območja Koroške in Kranjske« (besetzten Gebiete Kärntens und Krains), nekaj časa (do februarja ali marca 1942) pa tudi »Južna Koroška« (Südkärnten), nekateri pa tudi »Gorenjska« (Oberkrain), je zajela 4 cele dotedanje jugoslovanske okraje (Radovljica, Kranj, Škofja Loka in Kamnik), precejšen del dveh okrajev, katerih središči (Litija in Dravograd) sta bili v novi upravni enoti, ter manjši del okraja Ljubljana, od okraja Logatec pa samo eno občino (Žiri). Upravna enota Gorenjska je zajela 82 občin (od 394 v bivši dravski banovini) in imela 3478,97 km² površine, na kateri je leta 1931 živel 181 095 ljudi.

Pri oblikovanju obeh upravnih enot so upoštevali nekdanjo pripadnost Mežiške doline Koroški in jo vključili v upravno enoto Gorenjske, čeprav z njo ni imela neposredne ozemeljske zveze; so pa štajerski del okraja Dravograd vključili v upravno enoto Spodnja Štajerska. Da bi imeli trboveljske premogokopne revirje v eni, tj. spodnještajerski upravni enoti, so občino Zagorje ob Savi s širšo okolico takoj vključili vanjo.

2. Šefa civilne uprave

Nemško civilno upravo v obeh upravnih enotah sta 14. aprila 1941 uvedla dva Hitlerjeva ukaza o začasni civilni upravi v Spodnji Štajerski oziroma v zasedenih predelih Koroške in Kranjske. Skoraj dobesedno enaka ukaza (razlikujeta se le pri imenih upravnih enot in njunih upraviteljev) sta določala, da bosta šefa civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither in Franz Kutschera, ki sta bila pokrajinska vodja NSDAP za Štajersko in Koroško (Kutschera je bil samo namestnik pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško, samega vodje pa ni bilo že od leta 1939), podrejena neposredno Hitlerju in bosta tudi od njega dobivala navodila za delo. Vojaškima poveljnikoma v obeh upravnih enotah (to sta bila generala Emil Gunzenhausen v Mariboru in Emmerich von Nagy na Bledu) je omejil delovanje le na vojaško področje. Pač pa je s posebnima odlokoma Hitler še isti dan razširil pristojnosti pooblaščenca za štiriletni (gospodarski) načrt Hermanna Göringa in državnega komisarja za utrjevanje nemštva Heinricha Himmlerja tudi na obe omenjeni upravni območji. Hitlerjeva ukaza sta že s samim naslovom izražala *začasnost* takšne civilne uprave v zasedenih slovenskih predelih. Kot vemo, so nacisti predvidevali, da bodo območja, ki so jih upravljali šefi civilne uprave, in to so bili Alzacija, Lotaringija in Luxemburg, Spodnja Štajerska in Gorenjska, slej ko prej tudi formalnopravno priključili nemškemu rajhu. Vendar se to ni zgodilo: pri prvih treh so bili odločilni zunanjepolitični razlogi (ozir do Petainove vichyjske Francije, čakanje na sklenitev mirovne pogodbe), pri slovenskih pa je priključitev po dveh ali treh odložitvah onemogočil narodnoosvobodilni boj. Tako je v začetku le za nekaj mesecev predvidena začasna civilna uprava dejansko obstajala do zloma nemškega rajha.

Po temeljiti pripravi, ki so tekle že od konca marca 1941, v nekaterih pogledih pa že od prej (celo od srede leta 1940), sta si šefa civilne uprave uredila svoja sedeža v novih upravnih enotah. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko si ga je uredil že 14. aprila 1941 v poslopju realne gimnazije v Mariboru, šef civilne uprave za Gorenjsko, ki je že 15. aprila prevzel upravo Mežiške doline, pa šele 30. aprila, tj. po popolnem umiku italijanske vojske z desnega brega Save, v hotelu »Toplice« na Bledu. Čez nekaj mesecev sta oba šefa civilne uprave — za Gorenjsko je bil od 16. decembra 1941 novi šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer, ki je že prej postal tudi novi pokrajinski vodja NSDAP za Koroško in istega dne državni namestnik za Koroško — prenesla svoja sedeža v Gradec in Celovec, kjer sta imela svoja sedeža kot državna namestnika (Reichsstatthalterja) in pokrajinska vodja (Gauleiterja) NSDAP. Dr. Uiberreither je to storil 15. novembra 1941, dr. Rainer pa 9. ali 15. januarja 1942.

Šefa civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah sta bila v okviru Hitlerjevih navodil neomejena oblastnika za svoji upravni območji. Odredbe in navodila državnih ministrstev iz Berlina so veljala le, če sta jih posebej uvedla. Poleg že omenjenih dveh področij, tj. s pooblaščencom za štiriletni načrt in državnim komisarjem za utrjevanje nemštva, sta morala tesno sodelovati z ministrstvom za promet in pošto, kar je glede na pomen teh področij v vojnem času tudi razumljivo. Zato sta imeli ministrstvi za obe področji tudi svoja predstavnika v štabih šefov civilne uprave.

Po nacističnih vodstvenih načelih (Führungsprinzip) sta imela šefa civilne uprave vso oblast izključno sama v svojih upravnih enotah. Njuna t. i. akcijska štaba, ki so ju sestavljali poverjeniki in pooblaščenca za posamezne upravne panoge, sta bila le posvetovalni oziroma izvršilni telesi. Ta štaba so sestavili v Gradcu in Celovcu še pred uvedbo civilne uprave, in to predvsem iz uradnikov državnih namestništev za Štajersko in Koroško. Iz razumljivih razlogov niso za to uporabili Nemcev iz slovenske Štajerske in Gorenjske, edina izjema je imenovanje mariborskega Nemca Edmunda Kupnika za poverjenika za lovstvo v Spodnji Štajerski. Zaradi pomembnosti naloge ponemčenja obeh zasadenih pokrajin sta imela v uradih šefov civilne uprave v Mariboru in na Bledu zelo pomembno vlogo nacionalnopolitična referenta (dr. Helmut Carstanjen in Alois Maier Kaibitsch). Natančneje poznamo le sestavo urada šefa civilne uprave za Gorenjsko na Bledu iz jeseni 1941. Urad je vodil dr. Helmut Hierzegger, ki je vodil tudi »splošni oddelek«. V tem oddelku je bilo mnogo poverjenikov (Beauftragter), in to za delovne odnose in plače (dr. Werner Kohlhaase), za tiskovne zadeve (Richard Moschner), za ljudsko zdravje (dr. Martin Scheibner), za veterino (dr. Watzke), za gozdarstvo (dr. Grollnig), za nadzor obrti (Oborny), za nadzor rudnikov (Kallab), za pravosodje (dr. Paul Messiner), za določanje in nadzor cen (dr. Alfred Schmidt), za šolstvo (dr. Ernst Dlaska), s posebnima referentoma za osnovne in meščanske šole (dr. Franz Koschier) ter višje šole (dr. Matthäus Gatterer), za arhive, knjižnice in muzeje (dr. Karl Starzacher), za visoke gradnje (Kurt Just), za ceste (Fuss), za vodno gospodarstvo (Pierl), za socialno zavarovanje (dr. Anton Tropper), za finance (Kampfer), za sodomerstvo (Hubert Husnik), za zemljemerstvo (Martinz), za prostorsko planiranje (Otto Michor), za gasilstvo (major Kohla), za zajezitev hudournikov (Klodetschka) in za zajetje sovražnega premoženja (dr. Oskar von Kaltenecker). Drugi oddelek je bil »gospodarski oddelek«, ki ga je vodil Alois Winkler in je imel sedem referatov. To so bili: I. za zunanjo trgovino (dr. Walter Lacomby), II. za trgovino (dr. Richard Muster), III. za gostinstvo (Hans Eder), IV. za rokodelstvo (Karl Riedel), V. za gozdarstvo in poljedelstvo (Wilhelm Tödtmann), VI. za denarne in kreditne zadeve (dr. Willfried Tauss) in VII. za zavarovalništvo (Sepp Steinwandter). Tretji je bil »oddelek za prehrano in poljedelstvo«, in ga je vodil Albert Gayl (za njim Reinhold Huber). Imel je štiri referate, in to: A za zemljiški red in zemljiško pravo (Albert Gayl), B za poljedelsko proizvodnjo (Siegfried Wagner), C za prehrano in tržni red (Wilhelm Graeffe) in »generalni« referat za kmečko združništvo (Grimschitz). Oddelku je bil priključen še B oddelek prehranjevalnega urada (Hans Eder), ki je skrbel za razdeljevanje racioniranih živil. Šefu civilne uprave sta bila izven urada podrejena tudi pokrajinski gospodarski svetovalec (Alois Winkler) in ukinitveni komisar za društva, zveze in organizacije (Wilhelm Schick, za njim Rudolf Thaller in Gustav Strutz). Nekateri omenjeni poverjeniki šefa civilne uprave za Gorenjsko niso delali na Bledu temveč v Celovcu, na Dunaju, v Salzburgu ali celo drugje; nekateri (npr. za sodomerstvo in zemljemerstvo) so bili obenem tudi poverjeniki šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko.

O organizacijski in osebni sestavi urada šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru in pozneje v Gradcu vemo manj natančno. Vodja urada v Mariboru je bil verjetno dr. Wolfgang Wetz, poverjeniki pa so bili: za polje-

delstvo in prehrano (Sepp Hainzl), za izvajanje pravovarstvenih ukrepov, pozneje za pravne zadeve (dr. Gerhard Amlacher), za finance (dr. Alberger), za kulturo (dr. Josef Papesch), za šolstvo (dr. Karl Urragg), za višje šolstvo (dr. Manfred Straka), za delo (dr. Henninger, za njim dr. Pfeiffer), za socialno zavarovanje (dr. Hammer), za prostorski red (dr. Hönigschmied), za propagando (Siegfried Treml), za sodomerstvo (dr. Hubert Husnik), za zemljiemerstvo (Martinz), za gozdarstvo (Eugen Carrara, za njim dr. Fritz Hudeczek), za lovstvo (dr. Edmund Kupnik), za delovno zaščito in nadzor obrti (Folkhard), za gasilstvo (Wipper), za bližnji promet (Hornik), za določanje in nadzor cen (dr. Schmidl), za upravo podeželske kulture (Herbert Leonhardt), za zdravstvo (dr. Julius Strenger), za veterino (dr. Friedl), za denarnišтво in kredite (dr. Wesiak), za pridobivanje mazivnega olja (Hartmut Pistauer) in verjetno še kdo. Podobno kot na Bledu sta bila neposredno, mimo urada, podrejena šefu civilne uprave tudi pokrajinski gospodarski svetovalec (dr. Herbert Jentl, za njim dr. Alfred Fleischmann) in ukinitveni komisar za društva, zveze in organizacije (Max Hruby).²

Šefoma civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko sta bila podrejena tudi urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Oba šefa civilne uprave je namreč Heinrich Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva že zgodaj imenoval za svoja pooblaščenca. Zgolj glede nalog so bili z uradom šefa civilne uprave povezani tudi nekateri uradi obo-rožene eksekutive, ki so bili drugače podrejeni svojim višjim uradom izven zasedenih slovenskih pokrajin. To sta bila komandanta orožništva, poveljnik redarstvene policije in njegov namestnik ter komandanta varnostne policije in varnostne službe.

Usklajevanju dela vseh omenjenih organov šefov civilne uprave so bili namenjeni t. i. štabni razgovori. Če je bilo potrebno, so nanje vabili tudi funkcionarje iz nižjih upravnih enot (okrajev, pozneje okrožij). O njihovi vsebini smo za sedaj bolje poučeni za Spodnjo Štajersko kot pa za Gorenjsko. Za usklajevanje dela obeh šefov civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah in za povezavo z notranjim ministrstvom v Berlinu, ki ga je Hitler že v svojih ukazih 14. aprila 1941 zadolžil za to (nalogo t. i. »osrednjega urada« je opravljal I. urad v ministrstvu, ki je vse takšne zadeve posebej označeval s šifro SO, tj. Südost — Jugovzhod), sta skrbela t. i. »zvezna moža«. To sta bila dr. Hans Müller-Scholtes v Mariboru in dr. Kurt Sierp na Bledu, dokler ju niso 23. avgusta 1941 odpoklicali. Tudi o delovanju prvega smo bolj obveščeni kot o drugem.

Potem ko sta šefa civilne uprave prenesla svoja sedeža v Gradec in Celovec, sta tudi svoja urada združila z uradom državnih namestnikov. Dokler je bil šef civilne uprave za Gorenjsko Kutschera, niso mogli njegovega urada združiti z uradom državnega namestnika, ker Kutschera to ni bil. Posle držav-

² Ker nimamo na voljo arhivskih fondov šefov civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko, je težko ugotavljati osebno sestavo njihovih uradov. Več ali manj zanesljivo jo ugotavljamo iz drugega gradiva. Začetnih imenovanj poverjenikov in pooblaščenecv šefa civilne uprave nista objavila v svojih uradnih listih, pač pa nekatera nadaljnja imenovanja, pa še to samo za Spodnjo Štajersko. Za urad šefa civilne uprave za Gorenjsko se je za jesen 1941 ohranil pregled osebne sestave tudi v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, medtem ko za Spodnjo Štajersko takšnega pregleda nimamo.

nega namestnika za Koroško je že od leta 1939 opravljal kot vršilec dolžnosti vladni predsednik dr. Wladimir Pawlowski. Zato je urad šefa civilne uprave za Gorenjsko lahko preselil v Celovec in ga združil z uradom državnega namestnika šele dr. Rainer, ki je po 16. decembru 1941 imel vse tri poglobitve pokrajinske funkcije: 1. pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško, 2. državnega namestnika za Koroško in 3. šefa civilne uprave za Gorenjsko. S tem je tudi pojasnjeno, zakaj so urad šefa civilne uprave za Gorenjsko preselili v Celovec dva meseca pozneje, kot so to storili za Spodnjo Štajersko. Na zunaj se s tem ni nič spremenilo, ker sta oba šefa civilne uprave še naprej vse uradne zadeve vodila s tem imenom in tako tudi še naprej izdajala uradna lista ter druge uradne akte. Drugače pa so vse zadeve za obe zasedeni slovenski pokrajini obravnavali oddelki uradov državnih namestnikov. Kaže, da je bila ta združitev tesnejša v Gradcu kot pa v Celovcu, kjer so v uradu državnega namestnika imeli poseben referat »Südkärnten« (vodja dr. Helmut Hierzegger), ki je s pomočjo deželnega svetnika radovljiškega okrožja usklajeval upravo treh okrožij na Gorenjskem in štirih občin v Mežiški dolini.

Nacistična deželna uprava v avstrijskih pokrajinah je imela dve glavni veji, in to državno upravo (staatliche Verwaltung) in samoupravo (Gauselbstverwaltung). Prvo je vodil vladni predsednik (Regierungspräsident); v Gradcu je to bil dr. Otto Müller-Haccius, v Celovcu pa dr. Wladimir Pawlowski in od začetka leta 1942 dr. Ferdinand Wolsegger. Deželno samoupravo pa je vodil deželni glavar (Landeshauptmann), in to v Gradcu dr. Armin Dadieu (za njim dr. Heinrich Pagl), v Celovcu pa Mainrad Natmessnig. Zanesljivo vemo, da je imela leta 1943 državna uprava v Gradcu pet oddelkov z več pododdelki. Oddelek I je bil za splošne in notranje zadeve (pododdelki: I a za splošne in notranje zadeve, I b za personalne zadeve, I c za veterino), oddelek II je bil za vzgojo, izobraževanje in kulturo (pododdelki: II a za osnovne in meščanske šole, II b za višje šole, II c za poklicne in strokovne šole, II d za muzeje, knjižnice, arhive, gledališča itd.), oddelek III je bil za narodno zdravje (pododdelki: III a za zdravstvo in telesno nego, III b za javno skrbstvo, mladinsko varstvo itd., III c za bolnišnice), oddelek IV je bil za poljedelstvo, gospodarstvo in delo (pododdelki: IV a za poljedelstvo, IV b za naseljevanje, izgradnjo novega kmetištva, arizacijo kmetijske posesti, IV c za gospodarstvo in delo, IV c za cene in nadzor nad cenami), oddelek V je bil za gradbeništvo in vodne zadeve (pododdelki: V a za visoke gradnje, V b za graditev cest, V c za strojogradnjo, V d za vodno gospodarstvo, V f za pravne zadeve, V g za izgradnjo Save). V državno upravo so spadali tudi višja vladna blagajna, deželni prehrambeni urad, deželni gozdarski urad in višji zavarovalni urad.

Okrožna samouprava za Štajersko pa je takrat imela tri t. i. decernate, in to I za finančno upravo, II za upravo nepremičnin in III za upravo poljedelskih in gozdnih obratov. Imela je tudi urad za planiranje krajev in posve-tovalni urad za izgradnjo podeželja.

Enako ali približno enako je bil leta 1943 sestavljen urad državnega namestnika za Koroško.

Iz dostopnega gradiva lahko ugotovimo, da sta oba šefa civilne uprave tudi po preselitvi svojih sedežev v Gradec in Celovec in združitvi svojih uradov z uradoma državnih namestnikov ohranila sistem poverjenikov. Ti so bili tudi

potlej vodje ustreznih uradov, oddelkov in referatov v uradih državnih namestnikov.

Šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko sta ves čas izdajala svoja uradna lista (*Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains*), v katerih sta objavila svoje odredbe in sporočila ter tudi odredbe vrhovnih nemških uradov, ki so se tikali tudi zasedenih slovenskih predelov. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je v letu 1941 izdal 60 števil (prva 15. 4.), v letu 1942 47, v 1943. letu 37, v 1944. letu 30 in v 1945. letu 2 številki, šef civilne uprave za Gorenjsko pa je v letu 1941 izdal 36 števil (prva 24. 4.), v 1942. letu 27, v 1943. letu 13, v 1944. letu 9 in v 1945. letu 2 številki. Do jeseni 1941 (Sp. Štajerska do 10. 9., Gorenjska do 10. 12. sta bila uradna lista dvojezična, za Spodnjo Štajersko je bil slovenski prevod ob nemškem besedilu, za Gorenjsko pa za njim. Uradni list za zasedena območja Koroške in Kranjske je imel celo dve izdaji — A in B, od katerih ena ni veljala za Mežiško dolino.

3. Politični komisarji in deželni svetniki v okrajih in okrožjih

Oba šefa civilne uprave sta še pred svojim prihodom na svoji upravni območji imenovala politične komisarje za okraje in večja mesta. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko jih je imenoval okrog 3. aprila 1941, in to za 11 bivših jugoslovanskih okrajev (srezov), katerih središča so bila na njegovem upravnem območju (Ljutomer — Bruno Uray, Ptuj — Fritz Bauer, Maribor levi breg — Herbert Töschler, Maribor desni breg — Ludwig Kaltenbeck, Slovenske Konjice — Heribert Eberharth in za njim Gandolf Stiger, Slovenj Gradec — Adolf Kleindienst, Celje — Josef Eidenberger, Gornji grad — Adolf Swoboda, Šmarje pri Jelšah — Robert Komarek, Laško — Hans Leitner, Brežice — dr. Hugo Suetterle). Imenoval jih je tudi za tri mesta, in to za Maribor (Fritz Knaus), Ptuj (Erich Seiz) in Celje (Anton Dorfmeister). Ker so štajerski del bivšega okraja Dravograd vključili v spodnještajersko upravno enoto, koroški del z Dravogradom pa v gorenjsko, je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko imenoval političnega komisarja tudi v Marenbergu (Hans Nicht). Nasprotno pa ga ni imenoval za tisti del (polovico) bivšega jugoslovanskega okraja Krško, ki je prišel v njegovo upravno enoto, in je bilo tako Krško edino bivše okrajno središče brez političnega komisarja. Pač pa je brežiški politični komisar imel nekaj časa v Krškem svojo izpostavo (dr. Rudolf Schwarz). Že omenjene 4 vasi v severozahodnem delu Prekmurja so 13. junija organizirali kot samostojne občine in jih je po odredbi šefa civilne uprave z dne 13. junija 1941 upravljal deželni svetnik iz Feldbacha. So pa v njih uvedli pravo, kot je veljalo v Štajerski.

V upravni enoti Gorenjske in Mežiške doline je političnega komisarja dobila najprej Mežiška dolina v Dravogradu (Hans Grum), kjer je šef civilne uprave za Gorenjsko prevzel upravo že 15. aprila 1941 in imenoval za svojega namestnika za Mežiško dolino dr. Wladimirja Pawlowskega. Drugih pet okrajev pa jih je dobilo šele konec aprila 1941 (Radovljica — dr. Hermann Doujak,

Kranj — dr. Gustav Skalka, Škofja Loka — dr. Franz Hradetzky, Kamnik — Fritz Dullnig, Litija — Hermann Petschauer).

Politični komisarji so bili šefoma civilne uprave podrejeni neposredno. V okrajih in omenjenih treh mestih so imeli enake pristojnosti kot šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, Gorenjsko in Mežiško dolino. Tudi oni so vodili splošno upravo in samoupravo. Njihovi uradi pa so imeli različno organizacijsko sestavo, ki je bila seveda le začasna. Imeli so večinoma tele oddelke ali delovna področja: občna uprava, policijska uprava, šolstvo, socialno skrbstvo in mladinsko varstvo, zdravstvo, gospodarska pomoč in gospodarsko pospeševanje, finančna in davčna uprava, vodjo za vojno pripravljenost.

Že od začetka okupacije slovenskih predelov so si nacisti v obeh začasnih pokrajinskih upravnih enotah prizadevali, da upravo vsebinsko in tudi oblikovno čimprej in čimbolj izenačijo z upravo v sosednjih avstrijskih pokrajinah. Vsaj oblikovno so jo nameravali izenačiti še pred predvideno formalnopravno priključitvijo Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu oziroma deželama Štajerski in Koroški. Ker so bila tam upravna območja okrožja in ne okraji, so pospešeno pripravljali njihovo ustanovitev tudi v zasedenih slovenskih predelih. V Spodnji Štajerski so 1. julija 1941 z odredbo šefa civilne uprave z dne 18. junija 1941 ustanovili pet podeželskih (Landkreis) in eno mestno okrožje (Stadtkreis). Okrožja so oblikovali ne glede na dotedanje okraje³ tako, da so imela ustrezno zemljepisno obliko, število prebivalstva (od 50 do 150 tisoč) in gospodarsko moč. Pri razmejitvi med okrožji Maribor-podeželje in Ptuj na eni ter Celje na drugi strani so upoštevali tudi t. i. vitanjsko razvodnico (Weitensteiner Zug), do katere so med vojnama segale minimalne ozemeljske zahteve nemških in avstrijskih publicistov in lažnih znanstvenikov. Medtem ko so ustanovitev štirih okrožij, in to Ptuj, Maribor-podeželje, Maribor-mesto in Celje, predvidevali že od začetka zasedbe ali celo še pred njo, so glede ustanovitve enega ali dveh okrožij ob italijanski meji predvideli dve inačici: ali eno samo, zelo veliko okrožje s središčem v Sevnici ali dve manjši s središčema v Brežicah in Trbovljah. Rešitev tega vprašanja so povezovali z rešitvijo obmejnega vprašanja; potem ko so se po pettedenski zasedbi precejšnjega dela Dolenjske morali 9. junija 1941 vrniti na določeno mejo, so se odločili za dve manjši podeželski okrožji Brežice in Trbovlje. Ker je bil okraj Ljutomer premajhen, da bi ga izoblikovali v samostojno okrožje, vključitev v sosednje okrožje Ptuj pa bi preveč povečalo to okrožje, so ga obdržali in je posle političnega komisarja opravljal deželni svetnik sosednjega nemškega radgonskega okrožja (Alexander Wittek von Guggenthal), dokler ga niso spomladi 1943 organizirali kot samostojno okrožje Gornja Radgona in ga je upravljal omenjeni deželni svetnik.

Na Gorenjskem so 15. septembra 1941 po odredbi šefa civilne uprave za Gorenjsko z dne 1. avgusta 1941 ustanovili tri podeželska okrožja. Pri tem

³ Tako so podeželsko okrožje Celje izoblikovali s tem, da so združili mesto Celje, cela okraja Celje-okolica in Gornji grad, večino okraja Šmarje pri Jelšah ter majhna dela okrajev Laško in Slovenj Gradec. Podeželsko okrožje Brežice so, npr. izoblikovali iz celega okraja Brežice (že prej povečanega s polovico bivšega okraja Krško) in majhnega dela okraja Šmarje pri Jelšah. Podeželsko okrožje Trbovlje je zajelo večino okraja Laško itd.

so bolj kot v Spodnji Štajerski upoštevali okraje, saj so okrožje Radovljica izoblikovali iz istoimenskega okraja, okrožje Kranj iz okrajev Kranj in Škofja Loka in okrožje Kamnik iz okrajev Kamnik in Litija. Ker je bila Mežiška dolina premajhna za samostojno okrožje (manjša celo od nekdanjega jugoslovanskega okraja Dravograd) in ker ni imela neposrednega stika z začasno pokrajinsko upravno enoto Gorenjsko, da bi jo vključili v neko tamkajšnje okrožje, so obdržali okraj Dravograd. Ta je bil nato skupaj z Ljutomerom edini okraj na nemškem zasadenem ozemlju v Sloveniji, dokler ga niso 20. januarja 1942 ukinili in so tri občine priključili h koroškemu podeželskemu okrožju Velikovec, eno (Dravograd) pa podeželskemu okrožju Wolfsberg. Tista območja Spodnje Štajerske in Mežiška dolina, ki so jih priključili okrožjem na avstrijskem ozemlju, so še dalje ostala pod upravo šefov civilne uprave.

Upravo v novih okrožjih so še naprej vodili politični komisarji (v Ptujju Fritz Bauer, Mariboru-podeželju Herbert Töschler, Mariboru-mestu Fritz Knaus, Celju Anton Dorfmeister, Brežicah dr. Wilhelm Kern in za njim dr. Hermann Lutz, v Trbovljah dr. Ernst Frohner, Radovljici dr. Hermann Doujak in za njim dr. Rudolf Hinteregger in dr. Wolfgang Marchart, v Kranju dr. Gustav Skalka in za njim dr. Herbert Gasser, v Kamniku dr. Fritz Dullnig in za njim dr. Hermann Doujak). Dne 1. februarja 1942 so politične komisarje v podeželskih okrožjih preimenovali v deželne svetnike (Landrat), v Mariboru pa v nadžupana (Oberbürgermeister). Dali so jim torej imena, ki so jih imeli sorodni funkcionarji v avstrijskih pokrajinah, so pa imeli nekoliko manjše pristojnosti kot prej. Nacisti so za okrožja že manj upoštevali načelo o združevanju upravnih in političnih funkcij v eni osebi, kot je to bilo v državnem in pokrajinskem merilu. Le dva deželna svetnika sta bila obenem tudi okrožna vodja Štajerske domovinske zveze oziroma obratno.

Ker se je organizacijska sestava uradov deželnih svetnikov večkrat spremenila, je tukaj ne moremo natančneje opisati. Nekatere zadeve so bile ves čas pridržane osebno deželnemu svetniku, npr. državna obramba in vojaške zadeve, drugače pa je deželni svetnik vodil t. i. državno upravo in okrožno samoupravo. Še junija 1943 je npr. šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko v svojem uradnem listu objavil *začasni* organizacijski načrt za urade deželnih svetnikov. Za primer naj navedem, da je imel npr. celjski deželni svetnik v letih 1942—1943 v državni upravi celo 16 t. i. upravnih oddelkov (v katerih so bili tudi zdravstveni urad, veterinarski urad, okrožni šolski svetnik, okrožni orožniški vodja, okrožni gasilski vodja, vodja voznega parka itd.), v okrožni samoupravi pa samo 7; v letih 1943—1945 pa je imel v uradu poleg t. i. odseka osrednje uprave še pet oddelkov (I — splošne notranje zadeve, II — ljudska oskrba, III — računski in občinski nadzorni urad, IV — okrožna komunalna blagajna, V — vojno gospodarstvo in promet) in 4 urade (prehranjevalni, zdravstveni, veterinarski in šolski). Vodja I. upravnega oddelka je bil navadno tudi namestnik deželnega svetnika. Ker so bila nekatera okrožja zelo obsežna ali pa nekateri kraji odročni glede na okrožna središča, so imeli včasih deželni svetniki občasno svoje izpostave (npr. mariborski v Slovenjem Gradcu, brežiški v Sevnici in Kozjem). Tako kot v uradih šefov civilne uprave je bila tudi v uradih političnih komisarjev in deželnih svetnikov velika večina uradnikov nemške narodnosti. Nekateri deželni svetniki so izdajali tudi svoje uradne liste.

4. Župani in občinski komisarji v občinah

Podobno kot dotedanje jugoslovanske okraje je nemški okupator iz praktičnih razlogov upošteval tudi bivše jugoslovanske občine. Ker je imel takšne upravne enote tudi v nemškem rajhu in v avstrijskih pokrajinah, so občine v zasedenih slovenskih pokrajinah preživele vse druge jugoslovanske upravne tvorbe in se obdržale do konca nemške okupacije, razen seveda na partizanskih svobodnih ozemljih. Oba šefa civilne uprave sta odpravila le dotedanje občinske odbore, izvoljene na poslednjih jugoslovanskih občinskih volitvah. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je to storil takoj po prihodu v Maribor že v svoji prvi odredbi 14. aprila 1941, šef civilne uprave za Gorenjsko pa šele 25. junija 1941. Tako veliko časovno razliko pri tem ukrepu v obeh pokrajinah opravičujeta poznejšen prevzem oblasti in veliko pomanjkanje nemških ljudi na Gorenjskem. Šefa civilne uprave sta pooblastila politične komisarje, da v občinah imenujejo župane. Ti so za to izbrali domače Nemce in tiste Slovence, ki so se jim zdeli zanesljivi in so vsaj deloma obvladali nemščino. Nimamo še natančnejših razčlemb niti narodnostne niti politične sestave okupatorjevih županov na Slovenskem. Deželni svetnik za okrožje Kamnik je npr. julija 1942 poročal, da je od 26 županov 11 nemške in 15 slovenske narodnosti. Prizadeval si je, da bi slovenske nadomestil z nemškimi, pa ni uspel. Verjetno je bilo tako, da so na slovenskem Štajerskem imenovali za župane Slovence redkeje kot na Gorenjskem.

Ker so bila v zasedenih slovenskih predelih občinska območja povprečno manjša kot v avstrijskih deželah, so takoj po zasedbi začeli pripravljati ustrezno preureditev. Vendar so bili posegi v njihov obseg razmeroma majhni. V Spodnji Štajerski je bilo takoj po zasedbi 189 občin in jih je bilo po izročitvi dveh občin (Štrigova in Razkrižje) Madžarski in po preureditvi 20. septembra 1941 še vedno 184. Na Gorenjskem in v Mežiški dolini pa jih je bilo ob zasedbi 81 in po preureditvi 15. oktobra 1941 še vedno 70. Večji poseg v obseg občin je nemški okupator napravil 19. decembra 1943 na nemškem naselitvenem območju ob Savi in Sotli, kjer je namesto dotedanjih 19 občin izoblikoval sedem t. i. glavnih občin (Hauptgemeinden), vsako z več občinami, skupno 32 občin. Ker nemška kolonizacija tega območja ni zajela enako gosto, je več kot polovica teh novih občin imela manj kot tisoč prebivalcev (občina Impoljca npr. samo 57 ljudi).

Tako kot v drugih upravnih enotah je bil tudi v občini župan edini nosilec oblasti. Vendar so bile pri tem razmere bolj pestre kot pri okrajih ali okrožjih. V večini Spodnje Štajerske so bili profesionalni ali neprofesionalni župani (Amtsbürgermeister, Bürgermeister), ponekod, npr. v severnem delu brežiškega okrožja, so bili poleg njih tudi nemški občinski poverjeniki (Gemeindebeauftragte), na Gorenjskem pa so bili ponekod le nekakšni vršilci dolžnosti, t. i. občinski komisarji (Gemeindekommissare). Ponekod so imeli župani ob sebi še t. i. občinske sosvetnike (Gemeindebeiräte). Zaradi pomanjkanja ustreznega nemškega kadra za opravljanje županskih poslov so na Gorenjskem najprej občine združevali v t. i. občinske skupnosti (Gemeindgemeinschaften) s skupnim občinskim uradom in županom. Nato so jih združevali tudi zaradi učinka

narodnoosvobodilnega boja v t. i. uradne okraje (Amtsbezirke), ki so jih vodili t. i. uradni komisarji (Amtskommissare).⁴

V mestu Mariboru, ki je bilo na stopnji okrožja in je vodil upravo nadžupan, ni bilo občin, temveč 8 »okrajev«. Seveda teh okrajev niti po obsegu niti po upravi ne moremo primerjati s prejšnjimi okraji.

Posebno na Spodnjem Štajerskem niso bili redki primeri, da so bili župani tudi vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze ali obratno. Meje občin so se večinoma ujemale z mejami krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze.

Morda bi omenjene pestre oblike občinske uprave odpravilo in poenotilo ponemčenje občinskih uprav, za kar so si nacisti še posebej prizadevali, in uvedba t. i. nemškega občinskega reda (Deutsche Gemeindeordnung), ki je natančneje določal obliko občinske uprave in razmejeval pristojnosti med državno upravo in okrožno oziroma občinsko samoupravo. Pomanjkanje ustreznega nemškega kadra za vodenje občinskih uprav in nemirne razmere zaradi narodnoosvobodilnega boja, ki je oviral ali celo onemogočal mnoge ukrepe okupacijske uprave, so bile vzrok, da so nemški občinski red uvajali le postopoma. Občina Dravograd ga je npr. dobila v celoti 1. aprila 1943, na Gorenjskem so ga začeli uvajati v okrnjeni obliki od 1. oktobra 1942, na Spodnjem Štajerskem, kjer so bili nacisti v tem pogledu doslednejši, pa šele od 14. aprila 1943.

Čeprav je pri večini občin na nemškem zasedenem ozemlju ostal obseg enak kot so ga imele v stari Jugoslaviji, pa se je poslovanje na občinah zelo povečalo. Že samo vojne razmere z obveznimi oddajami poljskih pridelkov, živine itd., razdeljevanjem živilskih in drugih nakaznic, obveznim prijavljanjem in odjavljanjem bivališča, popisovanjem vojne škode itd., vodenjem matičarskih zadev s pomočjo matičnih uradov (Standesamt) so zahtevale nova upravna področja in tudi večje število uradnikov. Seveda pa je bil nemški okupator v vedno večji krizi, saj so mu delovne moči odžirali vpoklici v nemško vojsko in odhodi v partizansko vojsko, občinska uprava pa je bila najbolj izpostavljena rušilni moči narodnoosvobodilnega boja.

Skladno s temeljnimi prizadevanji nemškega okupatorja za hitrim in popolnim ponemčenjem dežele in ljudi je bil tudi uradni jezik v notranjem in zunanjem poslovanju organov nemške okupacijske uprave na vseh treh ravneh (pokrajini, okraji oziroma okrožja, občine) samo nemški. Le v določenih primerih, za katere je imel okupator poseben interes, ker so se tikale predvsem dolžnosti prebivalstva, je še dopuščal sočasno uporabo slovensčine (nekaj časa v uradnih listih, objavah, sporočilih, pozivih itd.). Razumljivo pa je, da v manjših občinah, kjer so bili župani in občinski uradniki Slovenci, pogovorni jezik med njimi ali s strankami ni bil nemški, temveč slovenski, uradni spisi pa seveda obvezno nemški.

⁴ V kamniškem okrožju so, npr. ustanovili t. i. uradne okraje v Kamniku (za 5 občin), Mengšu (za 5 občin), Lukovici (za 3 občine), Litiji (za 3 občine), Dolskem (za 2 občini), Smartnem pri Litiji (za 2 občini) in je izven teh okrajev ostala samo občina Črnuče.

II. ITALIJANSKA CIVILNA UPRAVA V LJUBLJANSKI POKRAJINI

1. Oblikovanje Ljubljanske pokrajine

Pri razdelitvi Slovenije 3. in 12. aprila 1941 je Hitler prepustil Italiji le manjši in revnejši del in s tem povzročil nemalo nezadovoljstva v vrhovnih in drugih italijanskih uradih. Italiji je prisodil glavno mesto Slovenije Ljubljano, ki ji je odrezal celó ožje zaledje na severu, Notranjsko, (katere del je bil že od leta 1918 pod Italijo) in Dolenjsko (od katere je odtrgal 11 občin in jih prisodil Spodnji Štajerski). Iz teh območij je italijanski okupator izoblikoval t. i. Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana) z glavnim mestom Ljubljano. Zajela je le tri cele dotedanje okraje (sreze) (Novo mesto, Črnomelj in Kočevje) dva okrnjena, katerih središči (Ljubljana in Logatec) sta bili na italijanskem zasedenem območju, in dva okrnjena okraja, katerih središči (Litija in Krško) sta bili na nemškem zasedenem območju, ali skupno 95 občin (od 394 občin v bivši dravski banovini). Ljubljanska pokrajina je imela 4550,66 km² površine, na kateri je leta 1931 živelo 336 729 ljudi; uradni popis prebivalstva 31. julija 1941 pa je tam ugotovil 339 751 ljudi. Italijanski okupator je torej dobil leta 1941 komaj polovico toliko slovenskega ozemlja kot nemški.

Meja Ljubljanske pokrajine na severu in vzhodu se je ujemala z novo italijansko-nemško in italijansko-hrvaško državno mejo (po državnih pogodbah 8. 7. 1941 in 18. 5. 1941). Na jugu in zahodu pa je mejila na povečano reško pokrajino in na tržaško ter goriško pokrajino. Tako je od Gorjancev proti jugu in zahodu meja tekla po nekdanji meji dravske banovine.

Italijanski okupator je zelo pohitel s priključitvijo Ljubljanske pokrajine Kraljevini Italiji. To je storil že 3. maja, ko niti še ni bila sklenjena med Italijo in Nemčijo državna pogodba o razmejitvi (8. 7. 1941). S priključitvijo drugih pokrajin (okolice Reke in Hrvaškega primorja, splitske in kotorske pokrajine) je namreč počakal vsaj do sklenitve državne pogodbe s t. i. NDH o razmejitvi in jih je priključil šele na dan sklenitve te pogodbe (18. 5. 1941). Verjetno sta bila nelojalni odnos ljubljanskih in kočevskih Nemcev do italijanske okupacije (še vedno so namreč pričakovali nemško okupacijo) in grabežljivost nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski, ki si je prizadevala, da bi zagospodovala še nad novimi razsežnimi predeli vzhodne Dolenjske (le-te je imel italijanski okupator še šibko zasedene), tista razloga, ki sta Mussolinija pripeljala do sklepa za tako naglo priključitev Ljubljanske pokrajine Italiji. Razglasil jo je 3. maja 1941 kraljev ukaz št. 291, ki ga je zbornica fašijev in korporacij potrdila na seji 10. junija 1941, zakonodajna komisija za notranje zadeve in za pravosodje pri senatu pa šele 15. aprila 1943, tako da sta kralj Viktor Emanuel III. in Mussolini lahko šele 27. aprila 1943 podpisala sklep o spremembi kraljevega ukaza o priključitvi v zakon.

Kraljevi ukaz o priključitvi, ki so ga vršički slovenske buržoazije sprejeli z resnično ali hlinjeno hvaležnostjo, je pokrajini glede na strnjeno slovensko prebivalstvo obljubljal »avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe«. Kot priča italijanski zunanji minister grof Galeazzo Ciano, so ta ukaz, ki je ob-

Ljubljal avtonomijo, katere vidnejši izraz naj bi bil drugačen naziv izvrševalca državne oblasti kakor v drugih italijanskih in na novo zasedenih pokrajinah, sosvet iz »14 predstavnikov iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva«, odveza vojaške službe ali dvojezičnost, sestavljali s propagandnim namenom poudariti strpnejši odnos italijanskega okupatorja do slovenskega naroda, kakor pa ga je imel do njega nemški okupator.

2. Civilni oziroma visoki komisar za Ljubljansko pokrajino

Po enem tednu, ko je italijanska vojska zasedla Ljubljano in je deželo še naprej upravljal kapitulantski narodni svet na čelu z bivšim banom dravske banovine dr. Markom Natlačenom, je Mussolini 18. aprila 1941 za civilnega komisarja Ljubljanske pokrajine imenoval dotedanjega pokrajinskega tajnika fašistične stranke iz Trsta Emilia Graziolia (junija 1943 ga je nasledil Giuseppe Lombrassa, tega pa avgusta 1943 Riccardo Moizo). Civilni komisar Grazioli je bil do 3. maja 1941 podrejen vrhovnemu vojaškemu poveljstvu, nato pa kot visoki komisar prek notranjega ministrstva predsedstvu italijanske vlade. Naloge in pristojnosti civilnih komisarjev na zasedenem jugoslovanskem ozemlju (v Splitu, Kotorju, Zadru in Ljubljani) je določal Mussolinijev odlok »o upravnih in sodnih ureditvah na ozemlju bivše kraljevine Jugoslavije, zasedenem po italijanski vojski« z dne 17. maja 1941. Italijanski kralj pa je 7. junija 1941 ukazal, naj visoki komisar opravlja posle, ki so bili prej določeni civilnim komisarjem.

Civilni komisar Grazioli je prevzel posle 18. aprila 1941 in na svojem sedežu v vladni palači v Ljubljani čez dva dni odredil, da so mu poslej podrejena vsa državna civilna oblastva, katerih sedeži so bili v Ljubljanski pokrajini in tudi izven nje (ministrstva v Beogradu itd.). Na zunaj je kazal, da hoče avtonomijo jemati resno, vendar je z uvajanjem fašističnih ustanov in organizacij pokazal, da mu je avtonomija le krinka za pridobitev slovenskih meščanskih politikov, ki bi jim bila še pred nekaj časa ljubša nemška okupacija. Takoj po prevzemu uprave je poskrbel za to, da je ta dobila fašistični obraz. V uradih, v katerih je pustil mnogo slovenskih uradnikov, so vsa pomembnejša mesta zasedli Italijani, če že ne kot načelniki, pa vsaj kot strokovnjaki, ki so kot nekakšni izvedenci skrbeli za uresničevanje zakonov in odredb v italijanskem oziroma fašističnem duhu.

Tudi sosvet ali »konzulta«, ki jo je določal že omenjeni kraljevi ukaz 3. maja 1941 in v katero je visoki komisar 27. maja 1941 poleg nekaterih politikov, npr. dr. Natlačna in Ivana Puclja, imenoval tudi zastopnike najvišje kulturne ustanove (univerze) in gospodarstva, ni bila nikakršen izraz avtonomije in ni upravičila niti pričakovanj vrščikov slovenske buržoazije. Podobne svete so namreč imeli tudi prefekti v italijanskih pokrajinah in je imela konzulta pravico le poslušati visokega komisarja in mu postavljati vprašanja. Na svojih petih sejah od 3. junija do 5. novembra 1941 je konzulta razpravljala predvsem o gospodarskih zadevah, ob naraščajočem narodnoosvobodilnem gibanju pa je morala neprestano poslušati opomine in grožnje visokega komisarja. Iz političnih taktičnih razlogov sta 10. septembra 1941 izstopila iz nje dr. Natlačen

in Pucelj, nato pa so, razočarani nad skromnimi možnostmi delovanja v konzultih, odstopili tudi drugi člani. Visoki komisar je potlej upravljal pokrajino brez konzulte. Novega sosveta, ki ga je imenoval 29. aprila 1943 in vanj imenoval le štiri stare člane, drugače pa večinoma predstavnike korporativnih in sindikalnih organizacij, ni sklical k seji niti on niti njegova naslednika.

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, ki je imel ob sebi podprefekta Ettoreja Davida, šefa kabineta dr. Edoarda Bisia in tolmača Giovannija Rufinija (to je bil predvojni ljubljanski trgovec in vohun Ivan Drufovka), je v svojem uradu ohranil enako organizacijsko sestavo, kot jo je prej imela banska uprava. Bilo je osem oddelkov, in to I. občī (dr. Lovro Bogataj), II. upravni (dr. Josip Hubad), III. kmetijski (Anton Podgornik), IV. prosvetni (dr. Lovro Sušnik), V. tehnični (Franc Rueh), VI. za socialno politiko in zdravstvo (Anton Kosi), VII. finančni (Ignacij Širca), VIII. za trgovino, obrt in industrijo (Dragotin Trstenjak). Poleg njih so bili še urad za kontrolo cen (Ciril Poklukar), statistični urad (dr. Črtomir Nunčič), pokrajinski prehranjevalni zavod (dr. Ivan Gračnar), finančna direkcija (Josip Mozetič) in rudarsko glavarstvo (Ernest Čuček). V vsak oddelek je visoki komisar imenoval svojega strokovnjaka, ki je bil Italijan; šele natančnejše preučevanje bo pojasnilo odnos med vodjem oddelka — Slovencem in strokovnjakom — Italijanom. (I. in II. Pietro David in Edoardo Bisia, III. Roberti Berna, IV. Attilio De Poli, V. Aldo Farina, VI. Carmelo Balistreri, VIII. Stefano Celaschi, VIII. Attilio Apollonio, kontrola cen Giorgio Gatti, rudarsko glavarstvo Tullio Seguiti, statistični urad Lorenzo Felice, pokrajinski prehranjevalni urad Casetti.) Okupacijski fašistični sistem in vojne razmere v Ljubljanski pokrajini so zahtevale tudi ustanovitve novih uradov, ki so bili izven omenjenih oddelkov in so vse vodili le Italijani. Ti uradi so bili: kabinetni urad za slovensko osebje (Fabrizio Boggiano-Pico), za izselitev Nemcev (Fabri Boggiano-Pico), za izmenjavo valut (Arnaldo Pizzi), ekonomski urad (Marchesoni), urad za selitev in kolonizacijo (Manlio Zimma), za civilno motorizacijo (Dagoberto Giugliarelli), za protiletalsko zaščito (Tombolan Fava), za zaplembo imovine upornikov (Luigi Pilo), pokrajinski podporni urad (Tullio Campana), inšpektorat bolnic (Gino Ferrari).

Civilni ali visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je izdajal tudi svoj uradni list (Bolletino Ufficiale del R. Commissariato civile per i territori sloveni occupati — Službeni list kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje, nato Bolletino Ufficiale per la Provincia di Lubiana — Službeni list za Ljubljansko pokrajino). Ker je posamezne številke označeval kar naprej po uradnem listu kraljevske banske uprave, je bila prva številka z dne 23. aprila 1941 označena kot 33 itd. V letu 1941 je izdal 71 števil, v 1942. letu 104 in do 22. 9. 1943. leta 76 števil. Uradni list je bil dosledno dvojezičen, ob italijanskem besedilu je bil slovenski prevod. Poleg svojih odredb in sporočil je visoki komisar objavljaj tudi ukaze, zakone in odredbe vrhovnih italijanskih uradov iz Rima, če so bili v zvezi z zasedenimi slovenskimi predeli. Spomladi 1942 je objavil tudi italijansko ustavno pravo od prve polovice 19. stoletja dalje in statut ter druge dokumente fašistične stranke. Poslednje odredbe in sporočila iz italijanske okupacije v septembru 1943 (tudi po kapitulaciji Italije) je podpisoval Pietro David kot »podprefekt-vikar«.

3. Okrajni glavarji

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je še najbolj upošteval dotedanjo upravno razdelitev zasedenega in Italiji priključenega ozemlja. Čeprav Kraljevina Italija takrat ni imela okrajev kot upravnih enot med pokrajino in občinami, jih je v Ljubljanski pokrajini njen visoki komisar ohranil ves čas italijanske okupacije. Ohranil pa je le tiste, katerih središča so bila v tej pokrajini, medtem ko je območja tistih, katerih središča je zasedel nemški okupator (Litija, Krško), priključil sosednjim okrajem na svojem upravnem območju (Ljubljana in Novo mesto). Upošteval je tudi iz stare Jugoslavije izvirajočo samostojnost mestne občine Ljubljana in je ni vključil v okraj. Tako je imela Ljubljanska pokrajina poleg samostojnega mesta Ljubljane pet okrajev, in to Ljubljana, Logatec, Novo mesto, Črnomelj in Kočevje. V mestni občini ljubljanski je vodil upravo mestni župan, ki je bil Slovenec (dr. Jure Adlešič, od 2. 6. 1942 Lev Rupnik), medtem ko je bil podžupan Italijan. V okrajih pa je visoki komisar odstranil jugoslovanske okrajne (srezke) načelnike in na njihova mesta imenoval okrajne glavarje, ki so se imenovali civilni komisarji (commissari civili) in so bili vsi Italijani (v Ljubljani Lodovico Maffei, v Logatcu Umberto Rosin, v Novem mestu dr. Ottone Griselli, za njim Giuseppe Manu-Ricci in končno Bartolomeo Loitre, v Črnomlju Emilio Cassanego in v Kočevju dr. Giovanni Sisgoreo). Kaže, da so imeli tudi za tajnike Italijane.

4. Župani in občinski komisarji

Italijanski okupato je v Ljubljanski pokrajini upošteval tudi dotedanje občine in je bilo v njej poleg mestne občine ljubljanske še 94 občin (v okraju Ljubljana 29, Logatec 11, Novo mesto 30, Črnomelj 11 in Kočevje 13). Visoki komisar je takoj odpravil občinsko samoupravo, tj. razpustil občinske odbore, izvoljene še v stari Jugoslaviji, in so občinsko upravo vodili dotedanji župani ali pa na novo imenovani občinski komisarji. 24. januarja 1942 je visoki komisar tudi z odredbo določil, da imenuje župane sam, da morajo priseči zvestobo italijanskemu kralju in da imajo za pomoč od zgoraj imenovani sosvet.

Čeprav je obseg občin v Ljubljanski pokrajini ostal večinoma nespremenjen (povečal ali zmanjšal se je le ob novi nemško-italijanski državni meji s pridobitvijo ali izgubo območij, ki so bila na eni ali drugi strani te meje in so jih nato priključili sosednjim občinam), pa se je poslovanje občinskih uradov povečalo, vendar zaradi drugačne gospodarske sestave pokrajine manj kot na nemškem zasedbenem območju. Zaradi neenakomernosti razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v posameznih slovenskih pokrajinah je to bolj prizadelo okupatorjevo občinsko upravo na Dolenjskem in Notranjskem kot npr. na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem. Še posebej velja to za pomlad in poletje 1942, ko jo je svobodno partizansko ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem (po okupatorjevih podatkih) popolnoma odpravilo v dveh tretjinah pokrajine.

III. MADŽARSKA OKUPACIJSKA UPRAVA V PREKMURJU

Pri razdelitvi Slovenije je madžarski okupator dobil najmanjši del, tj. Prekmurje ali dotedanja jugoslovanska okraja (sreza) Murska Sobota in Dolnja Lendava. V svojih pripravah na uvedbo civilne uprave v slovenski Štajerski so štajerski nacisti predvidevali vzpostavitev nemške civilne uprave tudi v Prekmurju, česar pa niso mogli uresničiti. Pač pa so 20. aprila 1941 (za Hitlerjev rojstni dan), štiri dni po umiku nemške vojske iz Prekmurja, svojevoljno ali po nekem namigu iz Berlina zasedli še del dveh občin (Pertoča in Rogaševci) z nekaj vasmi narodnostno mešanega prebivalstva ob potoku Kučnici (Fikšinci, Serdica, Kramarovci in Ocinje), ki so prišle pod nemško civilno upravo za Spodnjo Štajersko. So pa čez dva meseca, junija 1941, izročili Madžarski dve občini ljutomerskega okraja (Razkrižje in Štrigova), ki sta leta 1931 izkazali večino prebivalstva s hrvaškim materinim jezikom. Madžarski okupator je tako dobil v Sloveniji 997,54 km² ozemlja s 102 867 prebivalci (ali 28 občin od skupno 394).

Zaradi spora, kdo naj dobi Medžimurje, Madžarska ali t. i. NDH, ti dve državi nista sklenili državne pogodbe o razmejitvi, zato je nista sklenili niti Nemčija in Madžarska. Nemčija si namreč ni hotela že vnaprej opredeliti svojega odnosa do tega spornega vprašanja svojih zaveznic.

Madžarski okupator je Prekmurje sprejel 16. aprila 1941 iz rok nemške vojaške uprave in ga je obdržal pod svojo vojaško upravo do 15. avgusta 1941. Ni ga obdržal kot samostojne upravne enote niti ga ni priključil k eni sami madžarski upravni enoti. Po zgledu na upravno razdelitev do leta 1919 je okraj Murska Sobota vključil v Železno županijo (Vas megye) s središčem v Szombathelyju, okraj Dolnja Lendava pa v županijo Zala (Zala megye) s središčem v Zalaegerszegu. Dne 16. decembra 1941 pa je madžarski parlament v Budimpešti z zakonom XX/L 941, ki je začel veljati 27. decembra 1941, Prekmurje formalnoppravno priključil Madžarski.

Jugoslovanski okrajni (sreski) načelstvi v Murski Soboti in Dolnji Lendavi je po svojem prihodu razpustil že nemški okupator. Madžarski pa je po uvedbi svoje civilne uprave za oba okraja imenoval madžarska okrajna glavarja. O njunih imenih in uradih še ne vemo ničesar.

Okraja sta se delila na občine-notariate. Te so vodili notarji, ki sta jih imenovala okrajna glavarja. Notarji so vodili nadzor nad gibanjem prebivalstva (vodili so tudi matične knjige), skrbeli za preskrbo itd., poravnavali manjše spore in tudi izrekli manjše kazni-globe. Kaže, da je madžarski okupator obdržal približno enako število občin, kot jih je bilo v stari Jugoslaviji.

IV. ITALIJANSKA CIVILNA UPRAVA V SLOVENSKEM PRIMORJU IN ISTRI

Velik del slovenskega narodnega ozemlja, ki je v letih 1866 in 1918 prišel pod Italijo, je imel v obdobju, ki ga obravnava naš pregled, takšen sistem civilne uprave, kakršnega je izoblikoval italijanski fašizem že v dvajsetih letih. Slovensko prebivalstvo je bilo v vseh štirih pokrajinah (provincah) t. i. Julijske krajine (Venezia Giulia) in tudi v videmski pokrajini (Beneški Slovenci). Večina teh pokrajin je bila med seboj razmejena tako, da bi imela vsaka pokrajina po izkazu ljudskega štetja iz leta 1921 italijansko večino, vendar jim to

nikakor ni uspelo pri goriški pokrajini. Po podatkih ljudskega štetja leta 1936 je imela tržaška pokrajina 1231,26 km² in 348 582 prebivalcev (med katerimi je tajno fašistično ugotavljanje našelo 70 180 drugorodcev), goriška pokrajina 2636,15 km² in 194 795 prebivalcev (129 275 drugorodcev), puljska pokrajina 3703,44 km² in 296 460 prebivalcev (134 721 drugorodcev) in reška pokrajina 1011,03 km² in 115 065 prebivalcev (54 171 drugorodcev). V videmski pokrajini pa »drugorodcev« — Slovencev niti niso ugotavljali, temveč le Nemce.

Italijansko civilno upravo v navedenih pokrajinah so vodili prefekti, ki so bili vsi izključno Italijani in vsaj do padca fašizma v Italiji tudi prepričani fašisti. V letih 1941—1943 so bili prefekti v Trstu: Dino Borri, Tullio Tamburini, Giuseppe Cocuzza, ponovno Tamburini, v Gorici: Aldo Cavani, Francesco Bellini, Torquato Carnevalli, v Pulju: Renzo Chierici, Vincenzo Berti, Emanuelle Zannelli, na Reki: Temistocle Testa, Agostino Podestà, Pietro Chiariotti, Ricardo Gigante, v Vidmu: Marcello Bofondi, Pietro Chiariotti, Giovanni Mosconi, Ugo Marzolani, ponovno Mosconi. Prek notranjega ministrstva so bili podrejeni predsedstvu italijanske vlade v Rimu.

V prefektovem uradu je bilo poleg podprefekta in načelnika kabineta več oddelkov. Za primer naj navedemo, da je imel urad tržaškega prefekta leta 1941 pet oddelkov, poleg njih pa še tiskovni urad ter pokrajinskega zdravnika. Pri prefektih so bili tudi pokrajinski inšpektorji. Prefekti so tudi izdajali svoje uradne liste.

Potem ko so leta 1927 v Julijski krajini odpravili okrožja in podprefekture, ni bilo med pokrajino in občino več nikakršnih upravnih enot. Občine so glede obsega doživele večje spremembe še pred drugo svetovno vojno in se v obravnavanem obdobju niso spremenile. V tržaški pokrajini jih je bilo 30, v goriški 42, v puljski 41, v reški 13 in v videmski 29. Fašizem je odpravil občinske odbore in so občinsko upravo vodili župani, podeštati (podestà), ki so jih imenovali prefekti.

Razumljivo je, da je bil v deželi, v kateri so nasilno poitalijančevali vse, celo napise na nagrobnikih, notranji in zunanji jezik vse uprave, pokrajinske in tudi občinske, samo italijanski.

V. NEMŠKA OKUPACIJSKA UPRAVA V JUŽNI SLOVENIJI, ISTRI IN FURLANJI

1. Oblikovanje operacijske cone »Jadransko primorje«

Nemški okupator je na razsežnem ozemlju južne Slovenije, Hrvaškega primorja in Istre ter Furlanije po Hitlerjevem ukazu 10. septembra 1943 ustanovil operacijsko cono »Jadransko primorje« (Operationszone »Adriatisches Küstenland«). Ta cona nikakor ni imela nič skupnega z operacijami, saj je bila takrat fronta še daleč v južni Italiji; to ime je bilo le krinka za aneksionistične težnje, ki so jih izražali predvsem nacistični funkcionarji iz avstrijski dežel. Hitler je seveda moral upoštevati obstoj Mussolinijeve države v severni Italiji in ni mogel kar tako priključiti teh na novo zasedenih predelov Nemčiji.

V operacijsko cono »Jadransko primorje« so vključili t. i. Ljubljansko pokrajino, tržaško, goriško, puljsko, reško in videmsko pokrajino ter Hrvaško

primorje, ki so ga že leta 1941 priključili Italiji. Tako je ta okupacijska upravna tvorba zajemala okrog 2 093 206 prebivalcev. Meje pokrajin so večinoma pustili nespremenjene, tako da se je cona notranje delila na omenjenih šest pokrajin.

2. Vrhovni komisar

Hitler je že v ukazu 10. septembra 1943 določil, da bo operacijsko cono »Jadransko primorje« upravljal vrhovni komisar (Oberster Kommissar) in je na to mesto imenoval šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja. Ta je postal edini nosilec oblasti v svoji upravni enoti, podrejen je bil neposredno Hitlerju. Svoj urad si je uredil v sodni palači v Trstu okrog 1. oktobra 1943, potem ko je nemška vojska v veliki ofenzivi prečesala predele severovzhodno od tega mesta. Večino uradnikov je pripeljal iz Celovca, dobil pa jih je tudi od drugod. Tako kot v Celovcu je bil tudi v Trstu njegov namestnik za državno upravo vladni predsednik dr. Ferdinand Wolsegger, ki je vodil tudi urad v Trstu. Poleg »generalnega referenta« (dr. Helmut Hierzegger), ki je skrbel za personalo in proračun, in poleg vodje glavne pisarne (Wilhelm Schreck) je bilo še 10 oddelkov, in to I. za notranjo upravo (dr. Johannes), II. za tisk, propagando in kulturo (dr. Karl Lapper), III. za finance (dr. Franz Zojer), IV. za pravosodje (dr. Paul Messiner), V. za znanost in pouk (dr. Heribert Huber), VI. za poljedelstvo in gozdarstvo (Reinhold Huber), VII. za gošpodarstvo (dr. Helmuth Hoyer), VIII. za delo (dr. Werner Kohlhaase), IX. za gradbeništvo (Lobmeyer) in oddelek za prostorski red (Bernhard von Liebe). Vrhovnemu komisarju sta bila podrejena tudi poverjenika za poštno upravo (Gabriel Engler) in za promet (Kofler). Tudi vrhovni komisar za operacijsko cono »Jadransko primorje« je izdajal svoj uradni list (Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationszone »Adriatisches Küstenland«, in to v nemškem in italijanskem jeziku posebej.

3. Prefekti in nemški svetovalci v pokrajinah

Vrhovni komisar dr. Rainer je že v svoji prvi odredbi 1. oktobra 1943 določil, da mora vsa uprava v operacijski coni poslovati dalje. Čeprav je že Mussolinijeva fašistična vlada po 8. septembru 1943 imenovala nekatere prefekte tudi za te pokrajine, jih je dr. Rainer postopoma odstranil in imenoval nove. Najprej je 20. septembra 1943 za načelnika pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini imenoval dotedanjega ljubljanskega župana, generala Leva Rupnika, ki ni imel naslova prefekt, temveč predsednik ali prezident. Nato je 26. oktobra umestil v Trstu prefekta dr. Bruna Coceanija, 30. oktobra v Gorici Marina Paceja, novembra je imenoval na Reki Alessandra Spalatina, v Vidmu Riccarda De Bedena in 2. decembra 1943 so v Pulju slovesno umestili prefekta Lodovica Artusija. Predsednik pokrajinske uprave v Ljubljani in prefekti v Trstu, Gorici, na Reki, v Pulju in Vidmu so ostali na svojih položajih do zloma nemškega rajha v teh predelih, t. j. do konca aprila 1945.

Prefekti so vodili upravo v svojih pokrajinah večinoma z istim osebjem in na enak način kot prej, seveda po odredbah in navodilih vrhovnega komisarja. Oni sami in tudi njihovi uradniki so si dopisovali z ministrstvi Mussolinijeve

državice v severni Italiji, in jim tudi redno ali občasno poročali o delu in razmerah, vendar le-ta niso imela v operacijski coni »Jadransko primorje« nikakršnih pristojnosti.

Predsednik pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino si je za svojega namestnika izbral dr. Josipa Hubada, za osebnega tajnika Reneta Podhorskega, za tajnika Janka Kregarja in dr. Stanka Kocipra za zasebnega tajnika, medtem ko je bil šef sekretariata Vladimir Suša. Urad pokrajinske uprave je imel enajst oddelkov, torej tri več kot urad visokega komisarja, in so jih vodili slovenski uradniki (I. dr. Lovro Bogataj, II. dr. Josip Hubad, III. Anton Podgornik, IV. dr. Lovro Sušnik, V. Franc Rueh, VI. Anton Kosi, VII. dr. Filip Orel, VIII. dr. Alojz Trstenjak, IX. dr. Ivan Bizjak, X. za propagando dr. Ludvik Puš in XI. Mežan), med katerimi jih je bila okrog polovica na teh položajih še pod italijanskim okupatorjem. Izven omenjenih oddelkov sta bila urada za obnovo v vojni porušeni domov (načelnik podpolkovnik Miroslav Petelin) in vojaški urad (načelnik podpolkovnik Emanuel Šufraj).

Enako kot do tedaj italijanski visoki komisar je tudi načelnik pokrajinske uprave potlej (od 25. 9. 1943) izdajal svoj uradni list (Službeni list šefa pokrajinske uprave), in to leta 1943 28 števil, 1944. leta 99 in 1945. leta 35 števil. Do srede novembra 1943 je bil njegov uradni list kar trojezičen: vzporedno s slovenskim besedilom sta tekla nemški in italijanski prevod. Od takrat dalje pa je bil le dvojezičen: nemški prevod je bil na prvem mestu.

Ker so bili prefekti italijanske narodnosti, načelnik pokrajinske uprave v Ljubljani pa Slovenec, jim je vrhovni komisar z odredbo 22. oktobra 1943 dodelil »nemške svetovalce« (deutscher Berater), ki naj bi skrbeli za to, da bi delo upravnih organov v pokrajinah teklo skladno z njegovimi odredbami, smernicami in navodili. Bili so tudi njegovi zastopniki za pokrajine. Imeli pa so tudi pravico, da sami dajejo navodila in nasvete prefektom in načelniku pokrajinske uprave v Ljubljani. Nemški svetovalec v Ljubljani je postal najprej — še pred izidom omenjene odredbe — kamniški deželni svetnik dr. Hermann Doujak, vendar je moral ta položaj prepustiti policijskemu generalu Erwinu Rösenerju in je bil potlej Rupnikov »upravni svetovalec« (Verwaltungsberater). V Trstu je nemški svetovalec postal radovljiški deželni svetnik dr. Rudolf Hinteregger, v Pulju kamniški okrožni vodja NSDAP dr. Wilhelm Pilz, na Reki celovski okrožni vodja NSDAP dr. Karl Pachneck, v Gorici SA-Standartenführer dr. Gerhard Österreicher, za njim dr. Sauer; videmski nemški svetovalec je imel izpostavo v Pordenoneju, ki jo je vodil dr. Karl Starzacher iz Celovca, torej sami nacistični funkcionarji z avstrijskega ozemlja in z Gorenjskega.

Tudi nemški svetovalci pri prefektih (v Trstu, Gorici, Pulju, na Reki in v Vidmu) in pri predsedniku pokrajinske uprave v Ljubljani so v svojih uradih imeli oddelke za posamezne upravne panoge. Ker se verjetno ni ohranil noben arhivski fond nemških svetovalcev, lahko za organizacijsko in osebno sestavo urada nemškega svetovalca za Ljubljansko pokrajino zveemo iz povojne izjave upravnega svetovalca dr. Hermanna Doujaka v sodni preiskavi. Imel je deset oddelkov, in to I. za notranjo upravo, ki ga je vodil sam, II. za tisk, propagando in kulturo (Werhouz), III. za finance (Elsenwenger), IV. za pravosodje (dr. Kurt Messiner), V. za pouk (dr. Franz Koschier), VI. za prehrano in poljedelstvo (dr. Kulterer), VII. za gospodarstvo (dr. Friedrich Jaklin), VIII. za delo

(Wurzberger), IX. za prostorsko planiranje (nezaseden), in X. za gradnje (Trenz). Imel je tudi tri poverjenike, in to za (socialno) pomoč (Grubitz), delo v obratih (Steinacker) in mladino (Ogris).

4. Okrajni glavarji in župani

Narodnoosvobodilno gibanje slovenskega in hrvaškega naroda je po italijanski kapitulaciji z ustanovitvijo razsežnega svobodnega ozemlja na območju, ki ga je zajela nova okupatorjeva upravna tvorba, popolnoma razbilo dotedanjo italijansko civilno upravo. To velja za veliko večino občin v vseh pokrajinah, razen v videmski, v nekaterih, npr. v Ljubljanski, pa celo za tri okrajna središča oziroma sedeže okrajnih glavarstev. Po veliki vojaški ofenzivi jeseni 1943, ki je razkosala veliko partizansko svobodno ozemlje, so si nemški okupator in kolaboracionisti vseh narodnosti prizadevali, da bi obnovili upravo, kakršna je bila pred 8. septembrom 1943 (v Julijski krajini) oziroma vzpostavili svojo (v Ljubljanski pokrajini).

Še med veliko nemško ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem (21. oktobra do 12. novembra 1943) ali takoj po njej je predsednik pokrajinske uprave v Ljubljani poslal v okrajna središča svoj kader, da bi vzpostavil okrajna glavarstva. Najprej sta mu popoln umik nemške vojske iz Bele krajine in napad Belokranjske brigade pri Bušnji vasi 5. novembra 1943 na skupino kolaboracionistov, namenjenih za vzpostavitev okrajnega glavarstva v Črnomlju, onemogočila uvedbo civilne uprave v Beli krajini, ki je bila nato ves čas strnjeno partizansko svobodno ozemlje. Okrajna glavarstva je nato do srede novembra 1943 lahko vzpostavil le v Ljubljani za okolico (Franc Maršič), Logatcu (Franc Žnidaršič, nato Franc Kogovšek), Novem mestu (Vinko Vidmar, nato Anton Skubic) in Kočevju (dr. Zdenko Bratina, nato Janez Lesar). Ti okrajni glavarji so si nato prizadevali, da bi obnovili občinsko upravo vsaj v tistih občinah, v katerih so bile nemške in domobranske postojanke. Načelnik pokrajinske uprave v Ljubljani je 12. novembra 1943 izdal »odredbo o postavitvi županov in občinskih sosvetov«. Medtem ko je prej imenoval župane visoki komisar, so jih nato okrajni glavarji. Sosveti so bili le posvetovalni organi. Vendar so bili poleg Bele krajine tudi nekateri drugi predeli brez kolaboracionistične občinske uprave, kjer je bilo gospodar položaja narodnoosvobodilno gibanje. Sredi februarja 1945, ko razmere za nemškega okupatorja in njegove sodelavce v Ljubljanski pokrajini niti niso bile najslabše, je od 95 občin poslovalo v svojih uradih samo 40 občinskih uprav, največ v okraju Ljubljana, poslovanje drugih 42 občin so vodili iz 11 večjih krajev, ki jih partizani niso tako ogrožali, medtem ko 13 občin niti ni imelo več nobenega sledu o občinski upravi; tam je bilo nenehno partizansko svobodno ozemlje.

V Slovenskem primorju si je nemški okupator v pozni jeseni 1943 prizadeval, da bi obnovil občinsko upravo na podeželju, ki jo je bila pometla vseljudska vstaja. Obnovo občinske uprave je okupator postavljal celo za pogoj za do-deljevanje preskrbe ljudi, vendar je v slovenskih predelih dopuščal imenovanje »slovenskih« županov. Narodnoosvobodilno gibanje je odločno razkrinkavalo to okupatorjevo taktiko in v nekaj primerih zelo ostro nastopilo proti ljudem, ki so se pustili imenovati za župane. Dokler ne bo na voljo ustreznih

podatkov iz italijanskih virov o razmerah glede občinske uprave v Slovenskem primorju, si bo treba pomagati s terenskimi raziskavami. Domnevam, da npr. v goriški pokrajini sredi februarja 1945 ni poslovala okupatorjeva uprava niti v tretjini od 42 občin. V Slovenski Istri je v 9 občinah od jeseni 1943 najprej poslovalo 6 občinskih uprav, večinoma v obalnih mestih, od pomladi 1944 pa še samo v mestih.

B. PREGLED GRADIVA

Večina arhivskega gradiva okupacijske civilne uprave na Slovenskem, ki ga hranijo arhivski in drugi zavodi, je navedena v objavljenih pregledih arhivskih fondov (Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Vodnik po arhivih Slovenije itd.). Za večino gradiva sta navedeni tudi količina in stopnja urejenosti oziroma dosegljivosti. Od takrat do danes je nekaj sprememb, in to glede prenosa iz enega arhivskega zavoda v drugega, največ iz arhiva republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS v arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, in tudi glede stopnje urejenosti. V nekaterih arhivskih zavodih namreč že leta in leta načrtno urejajo in popisujejo tudi gradivo okupacijske civilne uprave in so o tem tudi že poročali javnosti (npr. Nada Kobal in Hubert Schara iz Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja).

Imamo tudi že pregled nad mnogim gradivom nemške in italijanske civilne uprave, ki je dosegljivo v inozemskih arhivih, predvsem v Zvezni republiki Nemčiji, Nemški demokratični republiki in Italiji. Skoraj ničesar ne vemo o morebitnem gradivu v madžarskih arhivih, prav ničesar pa, kaj je v avstrijskih arhivih. Te preglede so si iz razumljivih razlogov napravili predvsem raziskovalci okupacijskih sistemov na Slovenskem.

Gradivo okupacijske uprave je ohranjeno zelo različno in ga bomo tukaj navedli po posameznih okupatorjih oziroma njihovih upravnih enotah. Upoštevali bomo seveda samo tisto gradivo, ki je ohranjeno v pomembnejših količinah. Razume se, da ne moremo navajati niti stopnje urejenosti posameznih arhivskih fondov in zbirk niti natančnejših podatkov o količini gradiva.

I. SPODNJA ŠTAJERSKA IN GORENJSKA

Prav ničesar ne vemo o usodi arhivskih fondov obeh šefov civilne uprave, ki sta svoja sedeža in z njima tudi svoje gradivo po nekaj mesecih prenesla v Gradec in Celovec. Če sta se fonda ohranila, bosta za gotovo pomenila najpomembnejše gradivo za natančnejše preučevanje nemškega okupacijskega sistema na Slovenskem. Avstrijski arhivarji bi nam in tudi drugim storili uslugo že v primeru, da bi objavili vsaj to, ali sta fonda ohranjena ali ne, in če sta, v kakšni meri. Ob kričočem pomanjkanju gradiva obeh šefov civilne uprave sta zato poleg tistega gradiva (odredb, okrožnic, dopisov itd.) iz uradov šefov civilne uprave, ki so v ohranjenih arhivskih fondih nižjih upravnih enot, predvsem okrožij, dobrodošli obe obsežni poročili zveznega uradnika notranjega

ministrstva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko 30. maja in 30. junija 1941 ter zapisniki štabnih razgovorov v Mariboru in Gradcu iz let 1941—1944. Te zapisnike je pisal uradnik iz pravnega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru dr. Josef Scherz in so seveda obširneje zabeleženi tisti deli štabnih razgovorov, ki so bolj zanimali zapisovalca oziroma njegov urad. Po okupatorjevem načinu prirejanja sej in razgovorov lahko sodimo, da so na štabnih razgovorih pisali tudi uradne zapisnike, vendar do sedaj še nismo videli nobenega. Za Gorenjsko pa nimamo takšnih zapisnikov kot za Spodnjo Štajersko. Zaman tudi v arhivskih fondih nemških ministrstev in drugih osrednjih državnih uradov iščemo redna ali občasna poročila šefov civilne uprave ali njunih poverjenikov. V arhivskih fondih državne pisarne, notranjega ministrstva, propagandnega ministrstva itd. najdemo sicer precej pomembnih podatkov o vprašanih nemške okupacije v zasedenih slovenskih pokrajinah, vendar gre za akte teh uradov, zelo malo pa je v njih gradiva šefov civilne uprave. Še največ je v njih gradiva o vprašanih proračuna za delovanje civilne uprave v obeh upravnih enotah.

Veliko boljše so razmere glede ohranjenosti arhivskega gradiva nemških političnih komisarjev in deželnih svetnikov za okraje in okrožja na Slovenskem. Gradivo nemških političnih komisarjev iz okrajev je bilo ob ustanovitvi okrožij vključeno v ustrezne fonde političnih komisarjev oziroma deželnih svetnikov v okrožjih. Največ gradiva je ostalo za deželnim svetnikom v Celju (414 fasc.), ki je sedaj že natančneje urejeno in popisano ter je o tem izšlo že tudi posebno poročilo. Od deželnih svetnikov v Spodnji Štajerski je še razmeroma precej gradiva deželnega svetnika za Brežice (okrog 78 fasc.), ki ga sedaj natančneje urejajo in popisujejo, in za Trbovlje (okrog 23 fasc.). Vendar fonda še zdaleč nista popolna, saj npr. manjkajo redna in občasna poročila županov itd., kakršna imamo npr. v arhivskih fondih nekaterih drugih deželnih svetnikov. Medtem ko te tri fonde hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, pa arhivski fond nadžupana Maribor hrani Pokrajinski arhiv Maribor, ki ga tudi sedaj natančneje ureja in popisuje. Iz Gorenjske so se ohranili deli arhivskih fondov vseh treh deželnih svetnikov, t. j. za Kamnik (okrog 62 fasc.), Kranj (okrog 115 fasc.) in Radovljico (okrog 79 fasc.). To gradivo tudi hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in je dostopno za raziskovalno delo, ni pa še natančneje urejeno in popisano. Kljub pomanjkanju nekaterih pomembnih vrst gradiva v teh fondih so v njih zelo pomembni viri za preučevanje okupacije in narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije. Zato so zelo oškodovani predeli, ki takega gradiva nimajo, npr. vzhodni predeli slovenske Štajerske.

Naravnost osupljivo je pomanjkanje arhivskih fondov nemških občinskih uprav. Od približno 254 občinskih uprav v slovenski Štajerski in Gorenjski imajo deloma ohranjeno gradivo le tri občine, in to Zagorje ob Savi (6 fasc.), Ormož (19 fasc.) in Guštanj (6 fasc.), ki ga tudi hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. To hudo pomanjkanje gradiva ni toliko posledica okupatorjevega namernega uničevanja gradiva (saj bi, npr. prej uničil gradivo deželnih svetnikov) kot neustreznega odnosa poveljnih upravnih in drugih dejavnikov do okupatorjevega gradiva in precenjevanje potreb po »starem papirju« za papirnice. Tudi hudo pomanjkanje gradiva okupatorjevih občinskih uprav pomeni zelo neugodno okolnost za preučevanje nemške oku-

pacije in narodnoosvobodilnega boja na manjših območjih Slovenije. Raziskovalec si bo seveda moral pomagati s tistim gradivom občinskih uprav, ki je v arhivskih fondih deželnih svetnikov.

II. LJUBLJANSKA POKRAJINA DO LETA 1943

Arhivsko gradivo civilnega oziroma visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino se je večinoma ohranilo. Hranita ga predvsem arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Arhiv SRS v Ljubljani, in to prvi gradivo kabineta visokega komisarja (22 fasc.) in nekaterih njegovih posebnih uradov (tiskovnega urada, ravnateljstva računovodstva itd.), drugi pa predvsem gradivo tistih oddelkov, ki jih je visoki komisar leta 1941 prevzel od kraljevske banske uprave za Dravsko banovino in ga je zato težko razmejiti po obdobjih. Mnogo gradiva visokega komisarja, predvsem rednih in občasnih poročil o političnih in vojaških razmerah ter poročil in brzojavk o partizanskih akcijah, lahko najdemo tudi v arhivskih fondih nekaterih italijanskih ministrstev in drugih osrednjih državnih organov, predvsem vodje policije in predsedstva italijanske vlade. Gradivo italijanskih vojaških uradov, poveljstev in enot, v katerih so tudi dopisi visokega komisarja, je dostopno pri nas, ne pa tudi v Italiji, vendar ga je bilo precej mikrofilmanega v ZDA.

Gradivo okrajnih glavarstev se je ohranilo v manjši meri kot gradivo visokega komisarja, čemur so najbrž vzrok vojne razmere. Največ gradiva je za okrajno glavarstvo Logatec (19 fasc.), manj za Novo mesto (14 fasc.) in Črnomelj (6 fasc.), ki ga hranita arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Dolenjski muzej Novo mesto. Količinsko več je gradiva občinskih uprav, če seveda upoštevamo gradivo mestne občine ljubljanske (15 tm); poleg nje imata gradivo le še dve občini (Črnomelj in Ribnica na Dolenjskem).

III. PREKMURJE

Najslabše je z gradivom madžarskega okupatorja na Slovenskem. Nič se ni ohranilo od obeh okrajev niti od občin, tako da je sploh težko preučevati madžarski okupacijski sistem. Razmeroma natančne podatke o vsem gradivu, ki je za zgodovino Slovencev v upravnih fondih županijskih arhivov v Szombathelyju in Zalaegerszegu, je že objavil Antoša Leskovec, vendar ne posebej za obdobje 1941—1945. Iz skrajnih letnic 1944 in 1945 lahko sklepamo, da ga je za gotovo nekaj tudi za obdobje 1941—1945. Posebej pa je naveden fond izpostave za šolstvo v Murski Soboti 1941—1943 (7 fasc.) Poizvedovanja za nekaterimi vrstami gradiva za zgodovino Prekmurja pod madžarsko okupacijo v državnem arhivu v Budimpešti so dala negativen odgovor.

IV. SLOVENSKI PREDELI V OPERACIJSKI CONI »JADRANSKO PRIMORJE«

Naravnost osupljivo se sliši, da se ni ohranilo skoraj nič gradiva iz urada vrhovnega komisarja za operacijsko cono »Jadransko primorje«, čeprav so mi nekdanji partizani pripovedovali, da so ga ob osvoboditvi Trsta v pravosodni

palachi videli na kupe. En sam sveženj različnih dokumentov pač ne spremeni te sodbe. Enako je z gradivom nemških svetovalcev v pokrajinah. Seveda pa ne vemo, kaj hranita državna arhiva v Trstu in Gorici, v katerih je gradivo iz vojnih let še vedno nedostopno.

Kaže pa, da se je ohranilo razmeroma precej gradiva italijanskih prefektur iz pokrajin t. i. Julijske krajine iz let 1941—1945. Večina njihovih arhivskih fondov je še nedostopna v omenjenih arhivskih zavodih ter nad njimi nimamo pregleda. Manjši deli fondov prefektur iz Trsta, Gorice, Pulja, z Reke so v raznih jugoslovanskih arhivskih zavodih v Ljubljani, Beogradu, Pazinu in na Reki. Za raziskovalce je pomembno tudi tisto gradivo, ki so ga omenjene prefekture poslale vodji italijanske policije in predsedstvu vlade v Rim oziroma severno Italijo. Kako je z arhivskim gradivom v fondih drugih italijanskih ministrstev, še nimamo pregleda.

Arhivskega gradiva občinskih uprav iz Primorske je le malo. Nekaj ga je za občini Tolmin (14 fasc.) in Sežana (2 fasc.). Razlogi, zakaj ga ni več, so verjetno enaki kot pri gradivu občinskih uprav na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem.

Kaže, da se arhivski fond urada načelnika pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino ni ohranil, razen mogoče manjših drobcev. Drugače pa je z gradivom njegovih oddelkov in nekaterih pokrajinskih uradov, ki skupaj z gradivom iz italijanske okupacije pomeni nedeljivo celoto in ga hrani predvsem Arhiv SRS, deloma pa tudi arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Podobno je z gradivom nekaterih okrajnih glavarstev, ki se je ohranilo v manjši meri tudi iz obdobja 1943—1945. Medtem pa majhnih količin gradiva občinskih uprav iz istih let niti ne kaže omenjati, razen seveda za mestno občino ljubljansko (okoli 15 tm).

Zusammenfassung

DIE ZIVILVERWALTUNG DER BESATZUNGSMÄCHTE IN SLOWENIEN UND IHR ARCHIVMATERIAL

Die wichtigsten Merkmale der faschistischen Okkupation Sloweniens in den Jahren 1941—1945 sind: 1. eine erneute Aufteilung des bereits zerstückelten slowenischen Nationalgebietes, 2. das Bemühen aller drei Besatzungsmächte, d. h. der deutschen, italienischen und ungarischen, die besetzten slowenischen Gebiete so bald wie möglich ihren Staaten anzuschliessen und sie in ihre gesellschaftliche Ordnung einzugliedern und 3. die Entnationalisierung, die nach wie vor zur Vernichtung des slowenischen Volkes als einer ethnischen Einheit führen sollte. Da die neuen Staatsgrenzen auf dem slowenischen Gebiet Ende März oder Anfang April 1941 durch Hitler bestimmt worden waren, ist es verständlich, dass die deutsche Besatzungsmacht den grössten Teil Sloweniens bekam, u. zw. die slowenische Steiermark, Gorenjsko (Oberkrain), das Meža-Tal (Miesstal), den nördlichen Teil vom Dolenjsko (Unterkrain) und den nordwestlichen Teil von Prekmurje (Übermurgebiet), während den anderen zwei weniger zufiel, die italienische Besatzungsmacht bekam das Notranjsko (Innerkrain), den Hauptteil vom Dolenjsko und Ljubljana und die ungarische Besatzungsmacht den grössten Teil von Prekmurje. Aus annexionistischen Gründen war die Militärverwaltung in den besetzten slowenischen Ländern nur von kurzer Dauer. Die italienische (3. 5. 1941) und die ungarische Besatzungsmacht (16. 12. 1941) schlossen noch in demselben Jahr die von ihnen besetzten Gebiete auch formalrechtlich ihren Staaten an, während der von der deutschen Besatzungs-

macht auf den Herbst 1941 geplante Anschluss durch den nationalen Befreiungskampf des slowenischen Volkes verhindert wurde.

Die deutsche Besatzungsmacht hatte in dem von ihr besetzten slowenischen Gebiet einstweilig zwei Verwaltungseinheiten eingerichtet, und zwar die Untersteiermark und Südkärnten (später Oberkrain), die Hitler am 14. 4. 1941 den neu ernannten Chefs der Zivilverwaltung in Maribor und in Bled unterordnete. Die beiden waren bereits Gauleiter der NSDAP für die Steiermark und Kärnten auf österreichischem Gebiet. In den Bezirken (seit dem Sommer 1941 in grösseren Kreisen) wurde die Verwaltung von deutschen politischen Kommissaren geleitet, ab Spätherbst 1941 bzw. ab Anfang 1942 wurden diese Kommissare durch Landräte ersetzt. Die Verwaltung in den Gemeinden leiteten Bürgermeister oder Gemeindekommissare, die deutscher oder slowenischer Abstammung waren. Die beiden Chefs der Zivilverwaltung gaben für ihre Verwaltungseinheiten besondere Verordnungs- und Amtsblätter heraus. Die italienische Besatzungsmacht richtete auf dem neu besetzten slowenischen Gebiet eine Verwaltungseinheit ein, und zwar die Provinz von Ljubljana (Provincia di Lubiana), die seit 18. 4. 1941 von einem Zivilkommissar (seit 3. 5. 1941 von einem Hohen Kommissar) verwaltet wurde. Für die Verwaltung in den Bezirken wurden italienische Bezirkshauptleute und in den Gemeinden Bürgermeister slowenischer Abstammung eingesetzt. Der Hohe Kommissar gab ein Amtsblatt für sein Verwaltungsgebiet heraus. Die Zivilverwaltung in jenen slowenischen Gebieten, die von der italienischen Besatzungsmacht schon 1918 besetzt und 1921 an Italien angeschlossen worden waren (das slowenische Küstenland), blieb in den Jahren von 1941 bis 1943 unverändert.

Die ungarische Besatzungsmacht schloss nach der Einführung der Zivilverwaltung am 15. 8. 1941 den Bezirk Murska Sobota (Olsnitz) der Obergespannschaft in Szombathely und den Bezirk Dolnja Lendava (Unterlimbach) der in Zalaegerszeg an. Für die Verwaltung in den beiden Bezirken waren ungarische Bezirkshauptleute zuständig, in Gemeinden aber Bürgermeister slowenischer oder ungarischer Abstammung.

Nach der Kapitulation Italiens besetzte die deutsche Besatzungsmacht auch den südlichen Teil Sloweniens und gliederte ihn dem neu gegründeten (10. 9. 1943) Verwaltungsgebilde, der Operationszone »Adriatisches Küstenland«, ein. Dieses Gebiet verwaltete ein deutscher Oberster Kommissar, der seinen Sitz in Triest hatte. Dieser übergab die Leitung der Zivilverwaltung in der Provinz von Ljubljana dem Chef der Provinzialverwaltung (dem Präsidenten« Leon Rupnik), der noch einen deutschen Berater bei sich hatte. Die Verwaltung in den Bezirken, insofern sie wegen des stark entfalteten nationalen Befreiungskampfes überhaupt noch bestand und funktionierte, war von Bezirkshauptleuten slowenischer Abstammung übernommen worden. In den Ländern von Julisch-Venetien (Slowenisches Küstenland und Istrien) waren für die Verwaltung neu ernannte Präfekten italienischer Abstammung zuständig, die noch deutsche Berater bei sich hatten. Die Gemeindeverwaltung war nur noch in seltenen Fällen tätig. Von der Mehrheit der Befreiungsfront angeschlossenen Bevölkerung wurden nur Organe der neuen Macht, der Volksmacht, anerkannt, d. h. Ausschüsse der Befreiungsfront, bzw. die gewählten Ausschüsse der Nationalen Befreiung.

Das Archivmaterial der Zivilverwaltung der Besatzungsmächte hat sich nicht überall gleichmässig erhalten. Was die Archivfonds der beiden Chefs der Zivilverwaltung betrifft, die im Winter 1941—1942 ihre Sitz nach Graz und Klagenfurt übertragen hatten, ist uns nicht bekannt, ob sie vielleicht in österreichischen Archiven aufbewahrt werden. Die Archivfonds des Hohen Kommissars und des Chefs der Provinzialverwaltung für die Provinz von Ljubljana sind grösstenteils erhalten und befinden sich im Archiv der Sozialistischen Republik Slowenien in Ljubljana. Das Material der Kreisverwaltungsorgane aus dem deutschen Okkupationsgebiet ist besser erhalten als das der Bezirksverwaltungsorgane aus dem italienischen Okkupationsgebiet (im Archiv des Instituts für die Geschichte der Arbeiterbewegung in Ljubljana, im Geschichtsarchiv Ljubljana und im Landesarchiv Maribor). Vom Material der Gemeindeverwaltungen hat sich sehr wenig erhalten, eine Ausnahme bildet die Stadtgemeinde Ljubljana. Vom Archivmaterial der ungarischen Besatzungsmacht ist nichts erhalten geblieben.